

Нещодавно у Польщі видано книгу спогадів Марії Штаубер «Ти мушиш повернутись». Книга цікава не тільки тому, що в ній описане Рівне 30-40-х років минулого століття. А й тому, що авторка розповідає про життя відомої нашої землячки Зузанни Гінчанки — поетеси, яка дитинство і шкільні роки провела в будинку своєї бабусі, що стояв на нинішній Театральній площі у Рівному.

Про Рівне ніхто не говорив як про особливо красиве, не було там чим хвалитися. Будинки не мали виразного характеру, недбала забудова та містобудівний безлад був і залишився. Центр міста, відбудований у якомусь «дивовижному» стилі, в пастельних кольорах.

Серед соціалістичних будов вирвано почуваються фрагменти давніх вуличок і завулків, навіть дерев'яні хати з маленькими городками стоять з недомовками. Стоять, незважаючи на численні бомбардування, пошта, воеводський суд, костел, який, щоправда, втратив два шпилі, але виглядає гідно, стоїть велика пишнобока, пофарбована на яскраву жовч, церква. Лишилися навіть стіни зруйнованої синагоги на давній Шкільній вулиці...

То був чудовий день, бо тато купив для тебе велосипед, яким будеш вимірювати Рівне та його околиці, повних ланів збіжжя, березових лісів, ставів, аж до озера на Басовому Куті. Там в найближчій річці ти навчишся плавати. Повертаючись додому, мама, біжучи тобі назустріч, дістає кістяний гребінець: «Причешися, благаю! Виглядаєш як розпатлана Халюцимка». Це про тих обшарпаних піонерок — халюцимок, що збираються емігрувати до Палестини... Твоя мама, Блюма, не любила цього міста, вважала його справжньою глушиною. Затрималися тут випадково, з тих пір випадок правитиме вашим життям, Люся Гельмонт.

Всюди в Рівному тепер виростають невисокі муровані будинки, брукуються

На пляшках опукла назва «Bergschloss», а нижче гордо — «Równie».

Отже, тепер Зуза живе у бабусі Хай Сандберг в мурованому будинку над її ж аптечним складом на головній вулиці Рівного. На будинку висить вивіска: «Аптечний склад Сандберга, Рівне, 3 Травня, 132. Ялинкові прикраси, насіння, косметика, одеколони, лікувальні засоби, галантерея, іграшки, все для фотографії. Низькі ціни».

важких меблів з модрини, ідеальних для ігор в хованки, бо можна легко причаїтися за якимось комодом, кріслом чи кушеткою, хоч ненадовго, бо дуже пахне ліками та вологістю.

Сандберги мають стільки меблів, що виглядає ніби вони живуть тут сто років. Внизу колишеться у кріслі-качалці сивий дідусь Абрам з великою білою бородою, але він вже слабо чує. Але коли брязкає дзвінок у двері, він зараз же показує

сережки. Декольте прикрашене коралами з чорного оніксу, на ногах — черевички на танкетці. Для дівчат вона привезла паризькі журнали мод з малюнками та фотографіями. Цього року модні вузькі спідниці, блузки з довгим коміром, стрічками або з жабо. Твоя мама спробує пошити щось у цьому стилі, але у скромнішій версії, а тітка Зузанни обіцяє, що наступного разу і для вас щось модного привезе.

«Рівне?»

У Рівному є багато магазинів дамського одягу та галантереї, але це непорівнянно з тим, що Хана привозить з Парижа і продає у Вільно. Навпроти, наприклад, є магазин тканин і текстильних виробів з великим написом «Wławat», власниця якого добре відома в місті та околицях Перла Гольденберг. Тканини на простирадла та підодіяльники, скатертини, біла тканина на чоловічі сорочки, шовк на одяг рабинів і навіть спеціальна тканина на молитовне tałesy. У Пер...

давній Шкільній вулиці...

...Я бачу тебе, Люсю (по-друга Зузанні Гінчанки. — Ред.), як ти біжиш з розвіяним вітром волоссям. Пізніше ти зупиняєшся як вкопана на середині вулиці Головної, потім — 3 Травня, а тепер — Соборної. Вулиця перетинає зі сходу на захід ціле місто. Ти бачиш здалеку Грабник з елегантними будинками, далі стікає додолу, до містка, мілка річка Устя, мінає робітничу Волю, аж до казарм. Ти йдеш шораз швидше по місту, бачиш вхід до парку Любомирських, засипаного осіннім жовтим листям, бачиш браму Волинських Торгів, які ще нерозібрані стоять тут від літа. Ти тут живеш, як решта поляків, євреїв, німців, русинів, вірмен. Ти розмовляєш різними мовами, пишеш різними алфавітами, латиною, кирилицею та староєврейською.

Я бачу, як твій тато Лазар веде тебе за руку. У волоссі в тебе великий бордовий бант, на тобі велюрова блузка, з вишитим старшою сестрою комірцем. На Волинських Торгах вирує торгівля, місто продає тут свої сільськогосподарські вироби, фрукти, вирощені на волинських черноземах, збіжжя, насіння, хміль, тютюн, коноплі, овочі, бо Волинь тепер є зернохосвищем Польщі. На Торги з'їжджаються до Рівного комерсанти з усієї Польщі, з Кракова, Львова та навіть Варшави. Продають на Волинь промислові товари: добрива, інструменти, машини, автомобілі, мотоцикли, фотоапарати, одяг, книги та часописи.

вані будинки, брукуються вулиці, ще донедавна повні грязюки, є вже електрика та каналізація, побудована сучасна пошта (твоя сестра Маня говорить, що запроєктував пошту її приятель архітектор Міша Птіц), електростанція, цілі квартирні мікрорайони. Поблизу міста торохкотять лісопилки, млини, сірникової завод. Є три лікарні, в тому числі одна єврейська, п'ятнадцять початкових шкіл, торгові школи, купецька гімназія, українська та російська гімназії, організація Тарбут, державна польська гімназія ім. Костюшка. Стільки різних національностей!

Тепер кажуть, що Польща є осередком різних народів. З того часу як тут побудовано залізничні шляхи, станція знаходиться якраз біля річки, поїзди зупиняються в Рівному з Риги, Вільна, Львова і Бухареста, із заходу — з Варшави і Любліна на схід — до Києва і Одеси.

Щопонеділка — базарний день. З усіх навколишніх сіл повз дубові ліси з'їжджаються на возах, на копицях соломи і сіна українські селяни. В'їжджають з самого ранку до міста, співаючи народні пісні. На базарі вишикуються баби в білих хустках, всюди крутяться єврейські вантажники, очікуючи на розвантаження і перенесення товарів, водоноси з відрами на коромислі. В тій товкучці чути крики продавців різними мовами, пирхання коней, крики обкрадених кишеньковими злодіями покупців. Трапляється, що українські селяни намагаються завершити

Люся Гельмонт друга зліва

торговий день після п'янки вигуком «Бий жидів!», але міцні єврейські вантажники швидко заспокоюють гарячі голови, щоб не допустити кровопролиття.

Ти, Люсю Гельмонт, тепер часто ходиш до аптечного складу Сандбергів, до подруги Зузанні Гінзбург. Вона також приїхала з Києва і також не має батька, бо твій тато фізично помер, а її тато, Шимон Гінзбург, виїхав десь далеко, здається, до Німеччини. Був ще тим оригіналом і в Рівному не міг собі знайти місця, зрештою, мав великі амбіції. Зуза тобі розповідає байки, що тепер він є актором і посилає їй фотографії та плакати з самої Америки. І зветься він вже не Шимон, а Сеня Гардені. Зуза чекає на нього, думає, бідна, що її тато повернеться. Бачила його фото, дуже пристойний, в сірому плащі, під пахвою тримає тростину, наче за хвилину мав би почати танцювати. Ясно, що з тієї Америки він не повернеться, хто б з тієї Америки повертався, всі хочуть туди їхати. Твоя мама, Блюма, дуже хоче в Париж, вона найбільше мріє про Париж. Мама Зузанні, Цуня, маленька вродлива жінка з великим бюстом, знову виходить заміж за інженера-хіміка, спеціаліста фірми Вільгельма Рота, який керує в Рівному пивоварним заводом. Із заводу він приносить додому пузаті пляшки пива з порцеляновими ковпачками.

Вивіска надзвичайно захочувальна до відвідування. Але... це тільки реклама, тому що на цій же вулиці є багато інших аптечних складів, наприклад, склад Галаських, на 3-го Травня, 8; склад Бульби на 3-го Травня, 35; склад Ельбойма, на 3-го Травня, 169; склад Німця (прізвище), на 3-го Травня, 72; склад Перельмана, на 3-го Травня, 212; Сухарчука — на 3-го Травня, 98; Вітельса та Рубіна — на 3-го Травня, 266; Мекеля — на 3-го Травня, 171.

Правда, ця вулиця досить довга, але конкуренція величезна.

Рівне — надзвичайно торговельне містечко. Майже в кожному будинку головної вулиці є якийсь магазин. Коли ти йдеш до Зузи, то мінаєш фабрику содової води, Торговий банк, Народний банк і Купецький банк, проходиш повз електротехнічний магазин Израеля Фігеля, ветеринарну амбулаторію, нафтове товариство «Галичина» та нотаріальний офіс Адамчевського.

Зуза, її двоюрідна сестра з Вільна Лідка Ногід та інші подруги з «французького» дитячого садка обожнюють бігати по тому старому магазину та дуріти. Саме приміщення магазину темне, велике, повне високих дерев'яних полицок. Зверху розміщене п'ятикімнатне житло з камінами, до якого можна потрапити з магазину. Стоїть там багато

пальцем. Вхідні дзвінки змішуються зі звуком каси, пофарбованої сріблом, за якою стоїть сама бабуся Хая Сандберг. Деякі називають її мадам Клара або її дівочим прізвищем мадам Глікман. Сива пані злегка зашістдесят, дуже енергійна та мудра особа, яка тягне на собі цілий аптечний склад. Натомість її чоловік Абрам пильно мішки з цукром, приготовлені на випадок війни. Той цукор вже давно зжовк.

Але поки ніхто не думає про війну, справи йдуть чудово. Хая стежить за товаром та за покупцями, що крутяться в магазині. Мала Хавка, прийнята Сандбергами з сиротинця, проганяє дітей, щоб не зробили збитку, молода продавчиня Сара перекрикує цей галас, послуговуючись спеціальним шифром — російською, бо польською говорить слабо, волає до пані Сандберг про дозвіл на продаж чогось. Та у відповідь — «продавай»!

Хана Ногід — тітка Зузи та друга донька Хаї Сандберг — часто приїздить з Вільнюса, сама чи з чоловіком. Хана, елегантна, делікатна блондинка з голубими очима, одягнута у сукні, привезені з самого Парижа.

Цього року модні сукні з креп-жоржету. Її сукня підкреслює плечі та вузьку талію. Хана носить модну коротку стрижку та молодецький капелюшок, з-під якого виглядають довгі

на молитовне татесу. У Перли купують дорогі тканини багаті селяни, робітники, лісники, в неї є тканини для дітей і чорний матеріал на сукні для домогосподарок. Перла спеціалізується перш за все на білому шовкові на весільні сукні та шлюбних вельонах. Коли єврейська дівчина з Рівного хоче вийти заміж, то Перла замовляє у найкращих виробників прекрасний шовк та оксамит. Єврейські матері збирають гроші, щоб з настанням благословенної години могли закупити у неї все, що необхідно для шлюбу. Вона завжди випитає, ким є молодий пан, яка його сім'я і коли відбудеться шлюб, і відразу знає, яку тканину треба замовити. А коли бракує грошей, дозволяє виплачувати невеликими внесками в кредит. «Не журись, з Божою допомогою все буде виплачено», — говорять одна одній жінки, бо Перла — хороша жінка і добра купчиха.

Перед магазином Перли Гольденберг часто виступає оркестр таперів, можливо, саме зараз отримують ангажемент на весілля. Вони однаково відомі і в Бердичеві. Музиканти, від батька до сина, як добра сім'я, добре зіграні. Моше, набожний єврей з довгою бородою, і його син, Хайм, музиканти-скрипалі. Йосель — на альті. Квачі — на сурмі. Моше Бар — на кларнеті, а Ісак грає на флейті. Менахем — комік, в селянському одязі, в брилі та селянській сорочці, в постолах з бересту розповідає дотепні українські жарти. Коли Хайм один грає на скрипці зворушливі

мелодії з заплющеними очима та нахиливши голову, то хочеться плакати. Але ж потрібно веселити учасників банкету, тож він скоро переходить на бра-вурні й веселі мелодії, щоб гості могли повеселитися та потанцювати.

Незабаром Цуня Сандберг, мама Зузи, з новим чоловіком, хіміком-керівником пивзаводу, повинні виїхати з Польщі. Її парализований батько Абрам нервує від цього та

виявляється, що такі негідники подобаються жінкам, що здається вам, молодим дівчаткам, доволі дивним та несподіваним, особливо коли це звучить з уст такого ідола, як Євгеніуш Бодо.

Тепер ви часто ходите до кінотеатру Зафрана, ви переглядаєте фільми, найбільш охоче про кохання з Манкевіч, Ханкою Ордон, Ядвігою Смоларською. До Рівного приїздять також театри, і останнім часом ви бачили «Принцесу Туран-

противитися і врешті стоїть непорушно навколішках у тій вітрині. Стає вже темно, коли Зуза швидко піднімається по сходах, падає на своє ліжко і пише, пише, пише, поки розкидані аркуші не покривають постіль, перемішуються з білизною простирадл.

Коли ти, Люсю, вранці йдеш до школи, купці вже підтягують грати свої магазинів, освітлених електричним світлом. Темними вулицями проносяться чо-

за довгими столами, з апетитом уплітає гороховий суп, зварений у казані.

...У твоєї гімназії, Люсю, на вулиці Дубецького (*тепер вул. Пушкіна. — Авт.*) на початку місяця шкільний секретар у мундирі приходив до класу, витягує грубу книгу і ти знаєш, що зараз тебе залле сором, бо він читатиме: «Гельмонт, знову не заплачено за навчання!». Погляди твоїх подруг звернуться на тебе, Люсю, а ти добре

Не було там чим хвалитися...»

кричить на увесь магазин: «Хай тебе ударить блискавка, Цуня!». Вона у відповідь спересердя махає руками і врешті виходить, грюкаючи дверима.

Перед самим виїздом до іспанської Кордобі Цуня збирає Зузині вірші, щоб там показати Тувімові, похвалитися, яку вона має здібну доньку, які прекрасні вірші вона пише. До війни в Польщу вони повернуться тільки двічі, на канікулах. Її чоловік Вільгельм, чудовий майстер з виробництва пива, в Іспанії змушений

дот» з прекрасною Ядвігою Гуславською, яка «присягала, що ніколи не покохав жодного чоловіка», але все закінчується добре.

Справи Сандбергів ідуть дуже добре, але це не означає, що треба забувати про бідніших, особливо про громаду. Раз на тиждень Хая Сандберг, згідно з Божою заповіддю допомоги, займається доброчинністю, допомагає тим, хто перебуває в нужді. Вона кладе на стіл хліб, виставляє величезний самовар з окропом для чаю, дістає різне

ловіки в капелюхах, євреї з талесами під пахвою йдуть до синагоги на вранішню молитву.

...Невдовзі до Рівного має прийти сам президент Ігнацій Мостицький, і ви красуватиметеся в шкільних формах з краватками перед трибуною. Усі балкони рівненських будинків на вулиці 3 Травня, та й сама вулиця заповнені усміхненими людьми, кожен хоче побачити парад. У Рівному проходить багато військових, навіть кажуть, що Рівне — це місто євреїв

знаєш, чому не оплачено. Твоя мама старається як може, пробує здобути ті гроші. Секретар засовує за вухо загострений олівець, огортає тебе полум'ям сорому, ти опускаєш очі. Твої чорні очі, лагідні, тільки Зузанна може з тобою конкурувати, бо має одне око голубе, друге — чорне. Або — зелене, вже не пам'ятаю... Мама вчить тебе не показувати бідності. Так, у вас, сором сказати, немає часом що їсти і ти займаєшся репетиторством з польської мови зі «слаб-

Зузанна Гінчанка

Після школи дві блондинки, Анзя і Хеля Анелевські, твоя мама називає їх альбіносками, постійно з тобою. Ви бігаєте по місту, до млина і назад, ти чорненька, вони — дві білявки. Їхній тато — адвокат Любомирського, тому мешкають у самому парку, з садом, повним камелій та бузку. Їхня мама завжди пам'ятає, що треба нарва-

сентиментальний». Скоро її поезією захоплюватиметься Юліан Тувім, буде відзначена в поетичному конкурсі «Літературні вісті».

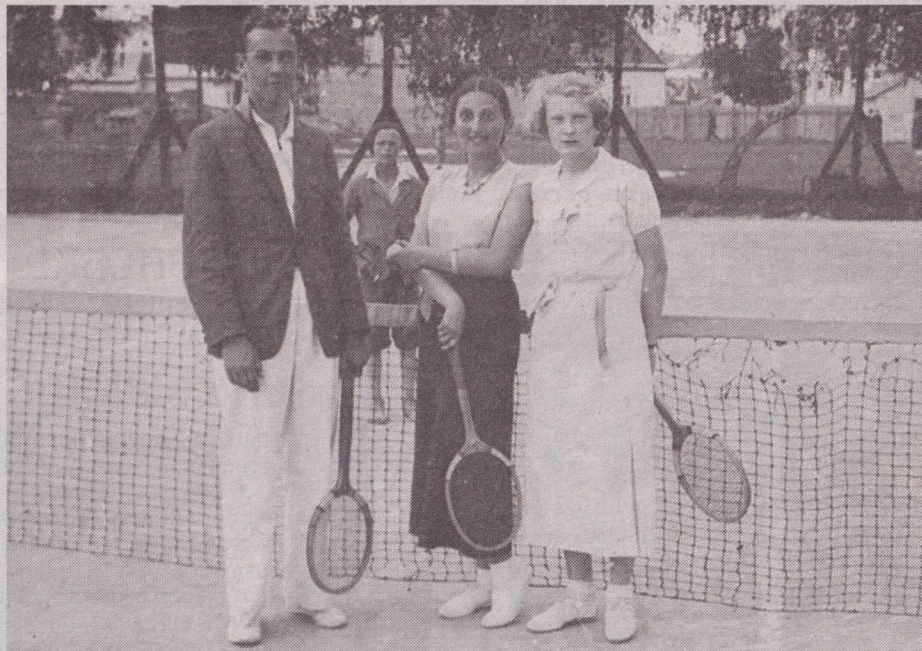
Надходили канікули, кінець навчального року, перша спека. Бабуся, Хая Сандберг, винаймала будинок біля Клевана, дачу, яку відвідувала маса гостей, де на високому скосі стояв

буде перекваліфікуватися та займатися вином. Змушений буде змінити ім'я на більш іспанське. Вільгельм був здібним хіміком, але не мав достійної справи, і це також Абрамові не подобалось. Та й Цуня змінилася під впливом чоловіка. Їхня спільна могила залишилася у французькому Пампелоні (Сен-Тропе) на католицькому цвинтарі.

Зуза мала багато імен: Зузанна, Шошана, Сана, Гінзбург, Гінзбурганка, пізніше — Гінчанка. Вона вже не має батька, тепер втрачає маму і має залишитися у бабусі, в Рівному. Здається, що вона хоче лишитися, але їй іншого ніхто не пропонує. На щастя, її бабуся безтямно любить Саночку. Сана має все, що забажає, в додатку, дуже красива і далі гарнішає. Зрештою, з бабусяю завжди цікаво і весело.

Надвечір бабуся, елегантно вбрана, у супроводі свантго двоох онучок, приймає гостей. Все це відбувається в зачарованому колі рівненського міщанства, де «всі в усьому розбираються та розмовляють». Плітки, скандали... Аптекарь у чорному плащі з оксамитовим коміром грає в шахи з лікарем. Щораз хтось біжить до найближчого магазинчика Хасі Чаршат по оселедці на закуску для тих, хто хоче випити чогось конкретного. При акомпанементі на фортепіано гості разом співають модний у столиці шлягер «Już taki jestem zimny drań. I dobrze mi z tem bez dwóch zdań» («Вже такий я є негідник, і мені добре з тими думками»).

варення, особливо смач-

Зузанна Гінчанка з друзями

не — із зелених помідорів з горіхами. Приходять різні люди, вдови, старші люди, безприданниці та старі діви, часом ведуть із собою своїх кузенів і кузин, яких в околиці чимало.

Цей радісний момент, коли варення тече по бородах, залишається слід від борошна зі смачного хліба, печеного в пекарні на вулиці 13 Дивізії. Пригощатимуться вони і в наступні свята, на Песах, Хануку, православне Різдва.

А бабуся Сандберг думає собі, як її прекрасна внучка Саночка буде з крильцями ангела стояти у вітрині її магазину. Сані не хочеться перевдягатися, задум її бабусі здається нерозумним, але вона не наважується

та військових, бо тимча-

кими» учнями. сово розташовується полк захисту країни. Відколи в 1920 році сталося диво, вдалося спекатися більшовиків, було прийнято рішення, що саме в Рівному необхідно встановити «оборонні окопи» республіки. На головній площі міста, біля церкви, тепер грає військовий оркестр, під його ритм рушає парад, йдучи, салютують військові з великими прапорами з-під Вердена, французького містечка, символу Першої світової.

Потім вулиця довго гуде від коней полку уланів, що скачуть рясю. Після параду президент обідає в альтанці парку Любомирських, бо їхній палац згорів, а солдатська братія, сидячи

До Ані Павелко, доньки полковника 13-ї піхотної дивізії, ти йдеш допомагати з уроками через ціле Рівне, до мосту над болотистою річкою Устею, ти минаєш шойно побудований сучасний гарнізонний костел, останній писк архітектурної моди, цегляні будинки військових казарм. Ти, власне, гордо крокуєш у темній сукні з білим комірцем та білими гудзиками. Твоя мама Блюма знає, що потрібно виглядати завжди чисто та елегантно, мати гарну зачіску. Мама навчає тебе, що не слід показувати бідності, що вам важко, що у вас немає грошей. То є ваша приватна справа. Бідність повинна залишатися вдома.

ти бузку для твоєї мами, яка обожнює квіти. А твоя мама натомість пригощає твоїх приятельок смачним українським борщем.

...Євреї, яких було чимало в цьому місті, повільно зникли з вашого життя. Ніби й не ходили вони головними вулицями. То ви, гімназисти польської школи, гонорово не помічали їх. Намагалися мати якомога менше спільного з цією мовою, дивними іменами і ще більш дивними звичаями. Вони живуть своїм життям, а ви своїм. Вони кружляють вулицями, стоять за прилавками магазинів та в черзі по газету «Wołyner Sztyme». Ви зустрічаєте їх, коли вони йдуть до староєврейської школи Тарбут, в бібліотеку, до єврейського спортивного клубу Макабі чи до якихось інших організацій. І всі ці халатяжі в чорних вбраннях, пейсаті бородані, що розмовляють єврейською мовою, псують вам прекрасну картину вашої польської асиміляції, вашої польськості, що саме народжується.

Відколи Чесек Яничарський, також поет-початківець, помістив вірш Зузанні «Учта вакаційна» («Канікулярний банкет») в газеті «Echa Szkolne» (Зузанні було тоді 14 років), вона мріяла піднятися на вершину польської поезії. Як Болеслав Лесьмян, бо любила його описи природи, як Юліуш Словацький, обожнювала його містичні поеми... І хоч з газет приходили короткі відповіді: «З. Г. вірш милий, але не вистачає досвіду. Милий і

замок Чарториських, а нижче розливалася річка Стубла. Двадцять п'ять кілометрів від Рівного їхати через соснові ліси по піску, луги, поля, повні маків. Проїжджали торму, дві великі лісопилки, спортивний майданчик у процесі побудови і так до Новостав, до винайманої вілли з ганком і балконом на першому поверсі.

Наставав такий довгожданий час брилки, легких суконь у квіточки, заколисуючих гамаків, банкетів у саду або на веранді при безкінечному гудінні ос. Час великих купань у річках і романтичних екскурсій до оброслого листям «Тунелю кохання». З Вільнюса до Новостав щороку приїжджала кузина Ліда з батьками, навідувалися кузини з околиць Рівного — Хана Ліберман з братом Абрашом, Лія та Хайм Вігдоровичі, решта колег, знайомих з рівненських тенісних кортів та шойно збудованого басейну, де з самого ранку наввпередки плавали кролем або жабкою, демонстрували нові модні купальні костюми. Приїжджали в Новостав Ісаак Гаско, Мариса Зенович, Павло Сегал, Тадек Блажеєвський, Ян Співак, до неї приходив Георгій Андрієвський, який відпочивав на канікулах у Грушвиці. Люди приїжджали спеціально до неї з Варшави. Зуза була прекрасна...

Переклад з польської
Олени ГУМІНСЬКОЇ,
старшого наукового
співробітника Державного
архіву Рівненської області.
Публікується із скороченнями.